

Hayâ nedir?

Sözlüklerin "utanma, çekinme, vaz geçme, tevbe" gibi anlamlara geldiğini söylediği hayâ, peygamberlerden (hepsine salât ve selam olsun) tevarüs edilen en temel insanlık ölçülerinden biridir.

Kur'an'da da bu kavramın türevleriyle üç yerde geçtiğini görüyoruz: Bakara, 26, Kasas, 25, Ahzab, 53... A'raf Suresi'nin 26. ayetinde geçen "libâsu't-takvâ" (takva elbisesi) ifadesinin, insanın ruhunu bezeyip ahlâkını güzelleştiren ve koruyan hayâ anlamına geldiği, hemen bütün müfessirler tarafından ifade edilmiştir.

Günlük dilde genellikle "utanma" anlamında kullanıldığı halde, "hayâ"nın bundan çok daha geniş ve derin anlam boyutlarına sahip olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Rasul-i Ekrem s.a.v. Efendimiz'in, "Allah'tan hakkıyla hayâ edin" buyruğuna Sahabe'nin (Allah onlardan razı olsun), "Ey Allah'ın Rasulü! Allah'a hamdolsun; biz Allah'tan hayâ ediyoruz" demesi üzerine şu çarpıcı ifadeyi kullanması hayânın anlam ağırlığını açık biçimde göstermektedir:

"Kasdettiğim bu (sizin anladığınız) değil... Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, başı ve onun taşıdıklarını, karnı ve onun ihtiva ettiklerini muhafaza etmen; ölümü ve toprakta çürümeyi hatırlamandır. Kim ahireti dilerse, dünya hayatının (aldatıcı) süsünü terk etmeli, ahiret hayatını dünya hayatına tercih etmelidir. Kim bu söylediklerimi hakkıyla yaparsa, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur." (Tirmizî)

Bu hadiste geçen "başı ve onun taşıdıkları" ifadesinden maksat, başta bulunan göz, kulak, dil gibi maddi ve zahirî; hafıza, hayal, tefekkür gibi manevi hassalardır. "Karnı ve onun ihtiva ettikleri" cümlesinden kasıt ise, kalp, mide, cinsel organ, el, ayak gibi zahirî ve batınî organlardır.

Müslümanca hayatın temeli

Bu nebevî uyarı bize, hayânın aslında müslümanca yaşamının temeli olduğunu öğretiyor. İnsan, bütün benliğini, maddi ve manevi varlığını hayâ duygusu ile donatmak suretiyle yüzü ahirete dönük bir hayat yaşamadıkça, Allah Tealâ'dan hakkıyla hayâ etmiş sayılmayacaktır.

Hayânın "utanma"yı da ihtiva etmekle birlikte, müslüman için, onun çok ötesinde bir ağırlık ve fonksiyona sahip olduğuna dikkatimizi çeken bir diğer peygamberî ihbarda da şöyle buyrulur:

"İman yetmiş küsur (bir diğer rivayette altmış küsur) şubedir. Hayâ da imandan bir şubedir." (Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace)

Şu halde hayânın, imanın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve imandan kaynaklandığını söylememiz gerekiyor. Dikkat edilirse görülecektir ki, modern hayat tarzının dayatmalarına direnemeyen insanın ilk kaybettiği haslet hayâ olmaktadır. Hayâ duygusunu kaybetmeden, bir kimsenin Allah Tealâ'nın çizdiği sınırları dışına çıkmayı göze alması mümkün değildir.

Peygamberlerin önderi s.a.v. bu gerçeği şöyle ifade buyurmuştur: "İlk nübüvvet sözlerinden insanlığa ulaşan öğütlerden biri şudur: Eğer hayân yoksa, dilediğini yap!" (Buharî, İbn Mace, Ahmed b. Hanbel, Taberanî, İbn Hibban)

Ulema bu hadisi açıklarken şöyle der: Gerçek hayâ, Allah Tealâ'dan utanmak ve yapıldığı takdirde ayıplanılacak şeylerden kaçınmakla elde edilir. Bunun aslı da İslâm'a göre değerli olmayan şeyleri (mâlâyânîyi) terk ve anlamlı, değerli şeylerle iştigal etmektir. Kim bu söyleneni yerine getirirse, Allah Tealâ ona gerçek hayâyâ ulaşmayı kolaylaştırır. Hayânın birçok mertebesi vardır. En üst mertebesi, kişinin, zahirde ve batında Allah Tealâ'dan hayâ etmesidir. İşte bu, kişiye müşahede makamı kazandıracak olan murakabe makamıdır.

Bu anlamdaki bir diğer hadiste de şöyle buyrulur: "Dört haslet peygamberlerin sünnetindedir: Hayâ, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek." (Tirmizî, Ahmed b. Hanbel)

Şu halde hayâ, peygamberlerin insanlığa kadim bir mirasıdır. Ve ancak onlara inananların şahsiyetinin ayrılmaz bir parçası olarak tebarüz eder.

Cenab-ı Allah'tan ve meleklerden utanmak

Efendimiz s.a.v.'in, "bütünüyle hayr" olarak nitelendirdiği hayâ duygusunun canlı bir timsali olarak, kendisinin de yüksek bir hayâ duygusuna sahip olduğunu (Buharî) ve evinde oturan bir genç bekâr kızdan daha hayâlî olduğunu görüyoruz (Buharî, Müslim).

Hayâ timsali olmakla diğer sahabîlerden ayrılan Hz. Osman r.a., bu özelliği sebebiyle Rasul-i Ekrem s.a.v. Efendimiz'in özel itinasına mahzar olmuştur. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.anhuma) yanına girdiğinde normal oturuşunu değiştirmedikleri halde, Hz. Osman r.a. yanına girdiğinde toparlandığını görenler, bunun sebebini sorduğunda şöyle buyurmuştur:

"Meleklerin bile hayâ ettiği bir kimseden benim hayâ etmemem doğru olmaz." (Müslim, Ahmed b. Hanbel)

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan ortaya çıkan odur ki, hayâ, sadece utangaçlık olmadığı gibi, sadece başkalarına karşı izhar edilen bir duygu da değildir. Temeli iman olan hayâ, en başta Allah Tealâ'ya karşı gösterilir.

Bu noktada İslâm'a özgü bir diğer kavramla karşılaşıyoruz: Mürüvvet... İslâm uleması mürüvveti, "açıktan yapıldığında hayâ duyulan bir işi gizli olarak da yapmamak" olarak tarif etmiştir. Şu halde İslâm'ın çizdiği çerçeve içinde ahlâkî ve ruhî olgunluk ancak kâmil anlamda hayâ duygusuna sahip olmakla elde edilebilir.

Hud Suresi'nin, "Bilin ki onlar Kur'an okunurken gizlenmek için iki büklüm olurlar. Bilin ki, elbiselerine büründükleri halde bile Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir. Çünkü O, kalplerde olanı bilendir." mealindeki beşinci ayetinde kimlerin kastedildiği İbn Abbâs r.a.'a sorulduğunda şöyle demiştir:

“Burada anlatılan kimseler, helada avret yerlerini açtıklarında o durumlarının semaya ulaşmasından, hanımlarıyla birlikte olma esnasında soyununca çıplak hallerinin semaya ulaşmasından korkup hayâ eden (ve hicap duyan) kişilerdir.” (Buharî)

Buradaki “semaya ulaşmak” tabirinden maksat, meleklerin o duruma muttali olmasıdır. Rasûl-i Ekrem s.a.v. Efendimiz’in şu beyanı bu noktayı açıklığa kavuşturmuştur: “Çıplaklıktan sakının! Zira sizin yanınızda sadece helâya girdiğiniz zaman ve erkek hanımına sokulunca ayrılan melekler vardır. Onlardan hayâ edin, onlara karşı saygılı olun.” (Tirmizî).

Utangaçlık hayâ mı?

Din-hayâ ilişkisi konusunda akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba hayâ duygusu insanın bir kişilik özelliği olarak yaratılışında mı mevcuttur, yoksa ona dinin kazandırdığı bir haslet midir?

Bu soruya cevap olarak şunları söyleyebiliriz: Her ne kadar bazı insanlar yaratılış olarak utangaç iseler de, onlardaki bu duygu, dinin arzu ve itibar ettiği sınırlar çerçevesinde şekillenmedikçe makbul değildir. Din’in makbul saydığı hayâ, sadece insanlar karşısında değil, Allah Teâlâ’ya, meleklerle ve diğer mahlukata karşı da yaşatılması gereken bir duygudur.

Şu halde dinimizin itibar ettiği hayânın, imana, niyete ve bilgiye dayalı olması gerektiğini söylemeliyiz. Aksi halde hayânın imandan olduğunu ifade eden nebevî haberi doğru anlamamız mümkün olmaz. Nefsiyle baş başa kaldığında hayâ duygusuyla bağdaşmayan işler yapabilen ya da böyle yapmasa bile niyetini halis kılmayan bir kimsenin utangaçlığının, İslâm’ın aradığı hayâ olmadığı açıktır.

Hayâ duygusunun kalbî ve ruhî bir haslet olduğunu, kalp ve ruhun da ancak iman ile hayat bulabileceğini düşünürsek ortaya şu çarpıcı gerçeğin çıktığını görürüz: “Hayâ” kelimesi, “hayat” kelimesiyle aynı kökten gelmektedir. Bu da, hayânın ancak hayat ile mümkün olduğunu gösterir. Şu halde hayâ, ancak iman ile hayat bulan bir kalp ve ruhta vücut bulabilir.

Muvatta şarihi Zürkânî rh.a. bu konuda Hakîm Tirmizî’den naklen şöyle der:

“Kalp Allah’a imanla hayat bulduğu zaman onda hayâ da artar. Görmez misin ki, hayâ duygusuna sahip bir kimse bir şeyden hayâ ettiği zaman terler. Bu ter, ruhta coşan hayânın hararetinden ileri gelir. Hayânın coşmasından ruh da coşkuya kapılır ve kişinin bedeni ve alını terler. Çünkü hayânın hakimiyeti yüzde ve göğüste tezahür eder. Bu, kişideki İslâm’ın kuvvetinden kaynaklanan bir durumdur. Zira İslâm, nefsin teslimiyetidir; din de nefsin boyun eğmesi ve inkıyad etmesidir. Bu sebeple hayâ İslâm’ın ahlâkı olmuştur. Müslümanın hayâ ve tevazu sahibi olması da bundandır.” (Şerhu’z-Zürkânî ale’l-Muvatta, 4/323)

Hayânın mertebeleri

Yukarıda hayânın birçok mertebesi olduğunu ve bunların en üstününün, kişinin, zahirde ve batında Allah Tealâ'dan hayâ etmesi olduğunu belirtmiştik. Ebu Süleyman ed-Dârânî k.s. şöyle der:

“İnsanlar şu dört derece üzere amel eder: Korku, ümit, ta'zim ve hayâ. Bunlar içinde en şerefli mevki, hayâ üzere amel eden kimsenin mevkiidir. Zira bu kimse, kendisini Allah Tealâ'nın her halükârda gördüğünü yakinen bildiği için, hasenatından, günahkârların günahlarından hayâ ettiğinden daha fazla hayâ eder.” (Sühreverdî, Avârifü'l-Meârif, 516)

Rasul-i Ekrem s.a.v. Efendimiz'in hayâyı, “Kavminden (iyi tanıdığın ve seni iyi tanıyan) salih bir kimseden hayâ ettiğin gibi Allah Tealâ'dan hayâ etmelidir.” (Irakî: el-Muğnî -Tahrîcu Ahâdîsi'l-İhyâ- 1/172) şeklinde tarif etmesi, şüphesiz ki hayânın en yüksek mertebesini ifade etmekten çok, başlangıcını anlatmaktadır. Zira daha önce zikrettiğimiz bir hadiste, Allah Tealâ'dan hakkıyla hayâ etmenin nasıl olması gerektiği izah edilmişti.

Kullar karşısında hissedilmesi gereken hayâ duygusu, amelî ve kalbî hayatta kemalâta doğru yükselişte yakîn arttıkça gerçek anlamını bulur ve sahibini, az yukarıda Ebû Süleyman ed-Dârânî k.s.'den naklettiğimiz mertebeye taşır.

Yine Ebû Süleyman ed-Dârânî k.s.'nin şu sözü bu noktayı işaret etmektedir: “Kul Rabbinden hayâ ettiği zaman hayrı tamamlamış olur.” (Ebû Nu'aym: Hilyetu'l-Evliya, 9/270)

Hayâ güzellik, hayâsızlık çirkinliktir

Hayâ sahibi bireylerden oluşan toplumsal hayatta faziletin en geçer akçe olduğunu belirtmeye gerek duymuyoruz. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde toplumları derinden etkileyen her türlü bunalımın ve küresel felaketin temelinde, çıkarıcı, fırsat düşkünü, utanmaz ve uslanmaz bireyler bulunduğunu görmek zor değildir.

Hayatın hayâ ile ilişkisi koparıldığından beridir ki, aileden başlayıp bütün toplum kesimlerine yayılan çürüme kalpleri ve ruhları öldürüyor. Adına “modernlik” dediğimiz bu savrulma, insanı kendisinden, çevresinden ve hatta Yaratıcısı'ndan uzaklaştırıyor.

Bilenler bildikleriyle, cahiller cehaletleriyle hayâyı hayattan kovuyor; zira onlara bu hayatta var olmanın, fırsatçılıkla, yırtıcılıkla ve “medeni cesaret”le mümkün olduğu söyleniyor. Böyle bir ortamda güzellikten, faziletten, esenlikten ve huzurdan söz etmek elbette mümkün değildir.

Kollarımızı makas gibi açarak haykırmanın vaktidir:

“Edepsizlik ve çirkin söz girdiği yeri çirkinleştirir. Hayâ ise girdiği yeri güzelleştirir.” (Tirmizî)